

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Veri Seti Sorunsalı: Eleştiri ve Öneriler

Data Set for the Determination of Regional Development Level: Criticism and Recommendations

Sinem Dedeoğlu Özkan, Dilek Beyazlı

Department of Urban and Regional Planning, Karadeniz Technical University Faculty of Architecture, Trabzon

ÖZ

Sosyal ve ekonomik olanaksızlıklar ve farklılıklar ülkeler arasında olduğu gibi bölgeler hatta iller arasında dengesiz gelişmeye sebep olmaktadır. Bu farklılıklarının giderilmesine yönelik uygun politikaların oluşturulması için öncelikle bölgesel gelişmişlik düzeyinin il/bölge ya da alt bölge ölçeğinde doğru belirlenmesi ve nedenlerinin tartışılması gerekir. Ülkemiz için, farklı düzeydeki istatistiki bölgeler için gelişmişliği tartışabilmek/karşılaştırabilmeyi sağlayabilmek için günün toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerini/değişimlerini göz önüne alan gelişmişliği en iyi ifade eden yeni bir veri seti önerisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu amaca ilişkin olarak, ülkemizde 1980'den bugüne yapılan tüm gelişmişlik düzeyi çalışmalarında kullanılan değişkenlere yönelik çalışma kapsamında önerilen 3S (sıralama, sınıflama, seçme) yaklaşımı sistematik bir değerlendirme sağlamıştır. Böylelikle, bölgesel gelişmişlik düzeyi çalışmalarında kullanılabilecek değişkenler, nedenleri ile belirlenerek üzerinde uzlaşılmış bir veri seti oluşturulması öngörülmüştür. Periyodik, karşılaştırmaya olanak veren bulgularla bölgelerin farklılıkları ve benzerliklerinin ortaya konulması, gerçekçi sıralama ve sınıflamalarının yapılması, sonuçta düzey farklılıklarını azaltacak bölgesel politikaların oluşturulması beklenmektedir.

Anahtar sözcükler: Gelişmişlik düzeyi, sosyo-ekonomik göstergeler, bölgesel farklılıklar, gösterge-değişken, sınıflama-sıralama- seçme.

ABSTRACT

Social and economic inequalities and differences lead to unbalanced development between regions and provinces, as well as between countries. In order to establish the appropriate policies to eliminate these differences, it is necessary to first accurately determine the level of development on a provincial/regional or sub-regional scale and to discuss the causes. The aim of this study was to present a new dataset proposal that takes today's social, economic, and technological changes into account to describe development in order to be able to discuss and compare different regions. With this in mind, a systematic assessment of the 3S (sorting, classification, selection) approach was proposed within the scope of the study for variables used to study development in our country since 1980. Variables that can be used in studies of the level of regional development and the reasons for their use were determined, and a conventional data set was created. The regular comparison of comparable findings will enable an accurate view of the differences and similarities between regions, a realistic sorting and classification, and regional policies that will ultimately reduce differences in the level of development.

Keywords: Development level; socio-economic indicators; regional differences; indicator-variable; classification-sorting-selection.

Bu makale KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü "Bölgesel Gelişmişlik Düzeyi Tartışmalarında Yeni Yöntem Arayışı" başlıklı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

Geliş tarihi: 14.08.2016 Kabul tarihi: 15.03.2018
Online yayımlanma tarihi: 13.04.2018
İletişim: Sinem Dedeoğlu Özkan.
e-posta: snmdedeoglu@gmail.com

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

Giriş

Küreselleşen dünyada doğal, sosyal, ekonomik, kültürel ve teknolojik kaynakların mekân üzerinde eşit/dengeli dağılımları söz konusu olmadığından gelişme de dengeli bir şekilde yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle; gelişme sürecine yön veren sosyal ve ekonomik faktörlerin yeryüzünde zaman ve mekân bakımından farklı yoğunluklarda dağılımı bölgelerarası gelişmişlik düzeylerinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda da ortaya çıkan gelişmişlik düzeyi farklılıkları ülkeler arasında olduğu gibi ülkelerin farklı bölge düzeylerinde de kendini göstermektedir.

Geçmişten günümüze var olan bölgesel gelişmişlik farklılığı kavramı 18. yüzyılda endüstri devrimi ile ortaya çıkmış, II. Dünya Savaşı sonrasında daha da giderek önemi artmıştır. Bugüne gelindiğinde, hemen hemen her istatistikî bölge biriminde farklı düzeylerde yaşanmakta ve gelişmekte olan ülkelerde gelişen ülkelere kıyasla daha derin hissedilmektedir. Çarpık/dengesiz gelişmeye yönelik sorunların içerdiği sosyal ve ekonomik olumsuzluklar, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan ülkemizde de bölgeler hatta iller arasında gelişmişlik farklılıklarına yol açmaktadır.

Gelişmişlik düzeyi farklılıklarının giderilmesine yönelik öngörülen politikaların ve planların başarılı olabilmesinin ön koşulu, bölgesel gelişmişlik düzeyinin doğru belirlenmesidir. Bu kapsamda, ülkemizde ve evrensel düzeyde, ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından ülkelerin veya ülke içindeki farklı bölge düzeylerinin bölgesel gelişmişlik düzeylerini ortaya koyan ve karşılaştıran pek çok araştırma yapılmış ve bu araştırmalarda ekonomik, sosyal ve kültürel göstergelerden seçilen ölçütler kullanılmıştır. Çalışmalarda kullanılan gösterge ve değişkenlerin çeşitliliği, bu konuda yeni bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Doğru gösterge seçimi ve yöntemle, doğru değerlendirmelerin ancak mümkün olacağı ortadadır.

“Gelişme” olgusunu tek bir göstergeye indirmenin güçlüğü, son elli yılda kalkınma anlayışında yaşanan değişimlerle birlikte geçmişten günümüze tartışılan bir konudur. 1970’ler öncesinde gelişmişlik kriteri olarak sadece Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişkeni yeterli iken günümüzde kullanılan sosyo-ekonomik kriterlerinin sayısı ve niteliği arttırılmıştır. Çünkü GSYİH, gelişme kavramını sadece ekonomik boyutta ele almakta olup, bölgesel gelişmişlikte sosyal boyutu eksik bırakmaktadır. Bu yüzden, son dönemlerde yapılan araştırmalarda niteliksel verilere ağırlık verildiği ve gelişmişliğin sosyal boyutunun da önemli bir değerlendirme kriteri olduğu görülmektedir. Ülkemizde planlı dönemden bugüne bölgesel gelişmişlik düzeyine ilişkin yapılan araştırmalar incelendiğinde genel olarak yöntem ve göstergeler bazında benzerliğin ya da aynılığın olduğu izlenmektedir. Bu kapsamda çalışma, ülkemiz bölge planlama yazınında yer alan araştırmalarda kullanılan gösterge ve değişkenlerin, bölgesel

gelişmişlik düzeyini yansıtmadaki yeterlilikleri, değişen planlama paradigmalarına ve toplumsal gelişmelere uyumu, bölgesel gelişmeyi tanımlayan bileşenleri ne kadar yansıttıkları konusunda değerlendirmelerin yapılmasını amaçlamaktadır. Böylelikle, ülkemiz için bölgesel gelişmişlik düzeyini belirleyen, günün toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerini/değişimlerini göz önüne alan, bölgesel gelişmişlik bileşenlerini en iyi ifade eden/ölçebilen gösterge ve değişkenlerin belirlenmesi çalışmanın temel çıktısı olacaktır.

Gelişmişlik düzeyinin belirlenmesine ilişkin çalışmanın sayıtları şunlardır:

- Gelişme kavramının bileşenleri/boyutlarının doğru tanımlanması, ölçme aşamasında kullanılması gereken gösterge ve değişkenlerin doğru belirlenmesine, maliyetin (zaman-emek) azaltılmasına, sonrasında kalkınma planları ile ortaya koyulan politikaların şekillenmesine katkı sağlayacaktır.
- Ülkeler/bölgeler/iller veya ilçeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının temel nedenlerinin ortaya konulması sırasında evrensel düzeyde geçerli ölçütlerin de sürece katkısı, ülkeler arası değerlendirmeleri yapabilmek için gereklidir.
- Tüm bu veri setinin ülke planlama sistemi için gerekliliğinin ortaya konulması, gerekli verinin hazırlanması için kurumsal baskıyı oluşturacaktır.

Dolayısıyla, öncelikle gelişmişlik kavramını tüm bileşenleri ile tartışan, çalışmaya yön veren teorik çerçevenin belirlenmesi, ülkemiz bölge planlama pratiğindeki deneyimlerin ve çıkarımların ortaya konulması, çalışmanın kapsamı itibarıyla gerekli ve değerlidir.

Kavramsal Çerçeve

Geçmişten günümüze kadar uzanan “büyüme”, “kalkınma” ve “gelişme” kavramları, denk oluşumları içerdiği düşüncesiyle, eşanlamalarda kullanılmamıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, ekonomik ihtiyaçlar ve halkın yoksun bırakılması hususunun önemi ile iktisadi geride kalmış ülkelerin ekonomik kalkınma çalışmaları hızla büyümüştür (Hall, 1983; Das, 1999). 1970’li yıllara kadar, kişi başı gayri safi milli hasıla (GSMH) gelişmenin başlıca göstergesi iken bu ortalama gelir rakamlarının insani gelişimi ölçmede yetersiz olduğu iddiaları ortaya çıkmıştır (Cahill ve Sanchez, 2001). Sonuç olarak, 1970’lerde, diğer sosyo-ekonomik değişkenlere karşı dikkat artmış, kalkınmanın yaşamın diğer alanlarındaki sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarla dengelenmesi gerektiği öne çıkarılmıştır. Bir yönüyle “sürdürülebilir gelişme” anlayışının yolunu açan bu gelişmeler kalkınma anlayışını “iktisadi büyüme”den “toplumsal gelişme”ye doğru yönlendirmiştir. Bu yaklaşım, özellikle 1970’li yıllardan sonra, kalkınma ve modernleşme literatürüne de yansıyor, söz konusu kavramların saydamlaşmasının yolunu açmıştır. Bugüne gelindiğinde, söz konusu olguların farklılıkları genel kabul görmektedir (DPT, 2003).

Kalkınma kavramı çoğu zaman iktisadi kalkınma (kişisel verim ve gelir artışı), sosyal kalkınma (daha dengeli bir gelir dağılımı ve birçok hizmetlerden herkesin yararlanması) ya da iktisadi ve sosyal kalkınma kavramları ile birlikte akla gelir/tartışılır. Kalkınma, üretimin ve kişi başına gelirin artışı yanında sosyo-ekonomik ve kültürel yapının da değiştirilmesi ve geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sosyal, kültürel, politik ve psikolojik etkenlerle yakından ilişkilidir. Kalkınma kavramı, üretim ve istihdam yapısının dönüştürülerek üretim hacmi, fiziki kapasite ve ulusal geliri arttırmanın yanı sıra gelirin toplum kesimleri ve bölgeler arasında adil dağılımı, beslenme ve sağlık koşullarının iyileşmesi, eğitim-öğretim olanaklarının artması gibi sosyal ve kültürel göstergelerdeki değişimi de içermektedir (Kafalı, 2002; Demir, 2011).

Diğer yandan ise bir ekonomik gelişmeye veya aktiviteye atıfta bulunmadığı gibi, toplumda yaşanan sosyal değişimlerin genel bir süreci anlamına da gelmemektedir. Çünkü ülkeler ve toplumlar her zaman bir değişim süreci içerisindeyler. Bu süreç içerisinde kaynakların dağılımı, üretim teknikleri, kurumsal yapı, toplumsal değerler, insanların tutum ve davranışları değişmekte ve belirli bir yön içerisinde gelişmektedir. Bu yüzden kalkınma, sosyal değişim sürecini etkilemek için yapılan olumlu müdahalelerle çok yakından ilişkili olup bulunulan durumdan ya da bir önceki konumdan hareket ederek, değişime girmeyi öneren dinamik bir kavramdır (Oakley ve Garforth, 1985) ve bir ülkenin yapısal niteliklerinin olumlu yönde değişimidir (Geary, 1991; Tolunay ve Akyol, 2006).

Son 20 yıllık dönemde yeni kalkınma anlayışı ile öne çıkan konular; bölgesel dengesizlikler (Puga ve Venables, 1998; Rapley, 2001; Gezici ve Hewings, 2003; Barrios ve Strobl, 2009), insan sermayesi (Mercer, 2002), teknolojik yenilikler, kurumsal yapıların kalkınmadaki rolleri (Lucas, 1993; Easterly, 2002), cinsiyet konuları (Chant ve Guttmann, 2002; Dedeoğlu, 2004), yoksulluk (Sen, 1982), iklim değişikliği ve afetler (Pelling vd., 2002) ile kalkınmanın sürdürülebilirliği konularıdır (Ersoy, 2012).

Sosyo-ekonomik gelişme ise; kişi başına gelirin artırılması şeklinde özetlenebilecek ekonomik büyüme kavramıyla birlikte, yapısal ve insani gelişmeyi içine alan sosyal değişkenleri kapsamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013; DPT, 2003). Çünkü bireysellikten (bireysel aktör/şirket) öte ulusların ve bölgelerin bir özelliği olan ekonomik gelişme (Rutten ve Boekema, 2007) öte yandan da sosyal, kültürel ve politik yapının gelişme süreçlerine bağlıdır (Amin ve Thrift, 1994). Bu bağlamda, sosyal kalkınmanın ekonomik kalkınma olmadan var olamayacağından yola çıkılarak, “sosyal kalkınma” yerine “sosyo-ekonomik kalkınma” teriminin kullanılabilirliği belirtilmektedir (Ersoy, 2012).

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede, çeşitli bölgelerin/ illerin aynı düzeyde gelişme göstermedikleri, gelişmişlik düzeyindeki farklılıkların beraberinde sosyoekonomik sorunları

arttırdığı yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır. Kalkınma sürecinde, sosyoekonomik kalkınmanın ülkelerin her yerinde göreceli olarak dengeli gerçekleşmediği, kıt kaynakların etkin şekilde kullanılması amaçlanarak emeğin yeterliliği, pazarın büyüklüğü, teşebbüs gücü, coğrafi konum, hammadde birikimi gibi sosyoekonomik birtakım faktörlerin etkisiyle, ülke içinde bazı yörelerin daha hızlı gelişme sağladığı ve sonuçta alansal kutuplaşmalar oluştuğu görülmektedir. Ülkeler gibi ulusal ekonomiler içinde gelişmiş ve geri kalmış gibi farklı gelişmişlik düzeyinde bölgelerin veya yörelerin oluşması toplumda istihdam olanakları, gelir ve refah dağılımı açısından çeşitli dengesizliklere yol açmaktadır (DPT, 1996; Albayrak, 2013).

Ülkemizde 1960’lı yılların başından bu yana, “bir taraftan milli gelirin en üst düzeye çıkarılması”, diğer yandan “bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması” olmak üzere iki ana hedef tanımlanmıştır (Gezici ve Hewings, 2004). Bu hedefler doğrultusunda bölgesel gelişme politikaları “Kalkınma Planları” bağlamında gerçekleştirilmiştir ancak istenen düzeyde sonuçlar elde edilememiştir. Bunun nedenlerinden birisi bölgesel az gelişmişliğin nedenleri üzerinde değil sonuçları üzerinde odaklanılmasıdır. Yoksulluk ve gelir dağılımındaki dengesizlikler, yerelde kurumsal kapasitenin gelişmemesi, işgücü niteliğinin düşük olması, köyden kente göç, iller arasındaki nüfus hareketleri gibi konular gerçekte ülkemizin iktisadi yapısındaki temel sorunların sosyal alana yansımaları ile oluşmaktadır (Yeldan vd., 2012).

Sonuç olarak; gelişme ile ilgili bazı temel kavramların tartışılması, ülkemiz ölçeğinde yaşanan deneyimlerin ve sonuçlarının değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda planlama yazınından gelen kalkınma tanımlarının yanı sıra planlı dönemdeki tüm kalkınma planlarının içerdiği bölgesel politikalar, bölgesel gelişmişlik yaklaşımları incelenerek metodolojik çerçeve oluşturulmuştur (Tablo 1).

1960’lardan günümüze kalkınma planları ile ortaya konulan anlayış; 1990’lara kadar eşitlik, sosyo-ekonomik bütünleşme, çok yönlülük, mekân örgütlenmesi, kaynakların mobilizasyonu, çevresel etki irdelemesini öne çıkarırken, son 20 yıllık dönemde küreselleşme, Avrupa Birliği (AB) entegrasyonu, rekabet edebilirlik, yenilikçilik, yakınsama, girişimcilik, katılım, markalaşma ve sürdürülebilirlik konularına eğilim göstermiştir.

Metodolojik Çerçeve

Bölgesel gelişmişlik düzeyini belirlemede günün toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişimlerini/değişimlerini göz önüne alan, gelişmişliği en iyi ifade eden gösterge ve değişkenlerin belirlenmesi hedeflenmiştir.

Belirlenen hedef doğrultusunda, çalışmanın metodolojik kısmını ülkemizde ve evrensel düzeyde bölgesel gelişmişlik düzeyini ölçmede/karşılaştırmada kullanılan endeks/gösterge ve

Tablo 1. Planlı dönem bölgesel gelişme süreci

Dönem	Kalkınma Planları	Planlama Özellikleri	Planlarda Bahsedilen Özel Tanımlar	Bölge Planları
1960+	1.5 yıllık plan 1963-1967	-Büyüme kutupları -Bölgesel planlama	-Tamamlayıcılık, eşitlik, ekonomik bütünleşme	Doğu Marmara Planı Çukurova Planı Antalya Projesi
1970+	2.5 yıllık plan 1968-1972	-Dolaylı bölgesel planlama	-Modernleşme, çok yönlülük	Zonguldak Projesi Keban Projesi
	3.5 yıllık plan 1973-1977	Sektör-il planlama	-Yaşam düzeyi, sosyo-ekonomik bütünleşme	Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi
1980+	4.5 yıllık plan 1979-1983	Sektör-bölge ilişkisi	-Mekân örgütlenmesi, toprak/insan ilişkisi -kaynakların mobilizasyonu	Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi
	5.5 yıllık plan 1985-1989	-Bölge planlama -Fonksiyonel bölgeler	-Envanter çalışmaları, bölge gelişme şemaları, kar ortaklığı belgesi, proje ofisi, çevresel etki irdelemesi, kaynak kullanımının rasyonelleştirilmesi	Güneydoğu Anadolu Projesi
1990+	6.5 yıllık plan 1990-1994	-Bölge planlama	-AB entegrasyonu, uluslararası standartlara uygunluk, cazibe merkezleri, metropoliten alan	
	7.5 yıllık plan 1995-1999	-Bölge planlama -Sürdürülebilirlik	-Rekabet gücü, küreselleşme, uluslararası bağımlılık, sürdürülebilir kalkınma, sektörel uzmanlaşması, çağdaş yaşam koşulları, çevrenin dünya standartlarına yükseltilmesi	Zonguldak Bartın Karabük Bölgesel Gelişme Projesi
	8.5 yıllık plan 2001-2005	-Stratejik bölge planlama -Kümelenme -İl gelişme planları	-Sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, yaşam kalitesi iyileştirme, fırsat eşitliği, kültürel gelişme, katılımcı planlama, kaynak kullanımının etkinleştirilmesi, AB bölgesel politikalarına uyum	Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi Doğu Anadolu Projesi
	9.kalkınma plan 2007-2013	-Rekabet gücü -Kümelenme -İçsel gelişme -Yerel dinamikler	-Yerindenlik, rekabet, yakınsama, girişimcilik, yenilik (e-ticaret)	Ordu Giresun Kırsal Kalkınma Projesi
	10.5 yıllık plan 2014-2018	-Bölgesel Gelişme -Kümelenme -Rekabet gücü	-Rekabet edebilirlik, yenilikçilik, sosyal-ekonomik bütünleşme, erişebilirlik, girişimcilik, sosyal uyum, markalaşma/coğrafi işaretler, kaliteli yaşam	

değişken setlerinin sistematik bir biçimde tartışılması oluşturmaktadır. Ülkemiz istatistiki bölge birimleri için yapılan/erişilebilen 46 bilimsel çalışmanın ilki 1980 yılında Hacıhasanoğlu'nun

il ölçeğinde gerçekleştirdiği gelişmişlik sıralaması çalışmasıdır. Süreç içerisinde benzer nitelikteki çalışmalar farklı istatistiki bölge birimleri düzeyinde yapılmış, 1990 yılı sonrasında bu ça-

İşmaların sayısında artış yaşanmıştır. Çalışmaların kapsamı incelendiğinde genellikle il ve bölge düzeyinde yapılmış olduklarına, ilçe düzeyinde sadece 1996 ve 2004 yılında DPT'nin ve 2008 yılında Şimşek vd.'nin yaptığı çalışmalara rastlanmıştır. Öte yandan yaklaşık 20 yıllık bir periyod boyunca genel olarak araştırmaların aynı amaca hizmet ettiği görülürken 2000'li yıllara gelindiğinde çalışmaların niteliğinde farklılaşmanın yaşandığı dikkat çekmiştir. Artık, sadece bölgesel gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve sıralamasının yapıldığı çalışmaların yanı sıra bölgesel gelişmişlik ile ekonomik etkinliğin, ulaşım altyapısının, göçlerin, istihdamın, ölüm oranlarının, kaynak kullanım etkinliğinin, gelir-refah ilişkisinin, elektrik tüketiminin, afetlerden zarar görebilirliğinin ilişkilerini de sorgulayan çalışmalar da yapılmıştır. Çalışmaların niteliğinde yaşanan bu değişim/dönüşüm kullanılan göstergelerin çeşitliliğini de etkilemiştir. Örneğin 2000'li yılların başında, çalışmalarda gösterge başlıkları temelde “Demografik, İstihdam, Eğitim, Sağlık, Altyapı, Diğer, İnşaat, Mali, Sanayi, Tarım” iken Albayrak'ın 2013 yılında yaptığı çalışmada “Coğrafi”, Kalkınma Bakanlığı'nın 2013 yılında yaptığı çalışmada “Rekabetçi ve Yenilikçi Kapasite, Erişilebilirlik, Yaşam Kalitesi”, Şener vd.'nin 2014 yılında yaptığı çalışmada “İstihdam, Gelir ve Sosyal Güvenlik, Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım, Konut ve Altyapı, İyi Yönetişim, Afet Yönetimi” göstergeleri eklenmiştir.

Gösterge ve değişkenlerdeki çeşitlilik ve karmaşa, bölgesel gelişmişlik düzeyinin belirlenmesini zorlayıcı en temel husustur. Bölgesel gelişmişliğin bileşenlerinin doğru ölçütlerle ortaya konulması, bir yandan çalışmaların maliyetini (zaman-emek) azaltırken diğer yandan da izlenebilir ve ölçülebilir periyodik değerlendirmelere olanak sağlayacaktır. Bu bağlamda yazar tarafından önerilen 3S yöntemi; değişkenlerin sıralanması, sınıflanması ve seçim aşamalarından oluşmaktadır. Yöntemin aşamaları; gösterge bazlı değişkenlerin sıralanması; değişkenlerin benzerliklerine göre sınıflandırılması ve sınıflara göre en çok tekrar edilen değişkenler arasından en uygununu seçme işlemidir. Seçim aşamasıyla birlikte bölgesel gelişmişlik düzeyini belirlemede kullanılacak nihai gösterge ve değişken seti elde edilir. Böylelikle, ülkemiz için farklı düzeydeki istatistiki bölge birimleri için gelişmişliği tartışabilmek/karşılaştırabilmeyi sağlayabilmek amacıyla yeni bir veri seti önerisinde bulunulmuştur.

Önerilen 3S yöntemi; zaman içerisinde gelişmişliğin ölçümü için kullanılan gösterge ve değişkenlerde yaşanan değişimi ve her defasında farklı sayılarda ve türde kullanılmalarının yarattığı karmaşayı tüm boyutları ile ortaya koyması nedeniyle tanımlayıcı bir çalışmadır. Sonrasında önerdiği gösterge ve değişken seçimi ile de gelecek çalışmalar açısından yol belirleyici ve birleştirici olmayı hedeflemektedir. Böylelikle, bölgesel gelişmişlik düzeyini belirlemede bugüne dek kullanılan tüm veri setlerini eleştirel bir şekilde değerlendirilerek sonrasında ortaya konan öneri veri setinin oluşturulma sistematiğine odaklanan, konuya ilişkin öneriler geliştirmeyi amaçlayan bir çalışmadır.

Bu amaçla, “veri setinin büyüklüğü ve içeriği ne olmalıdır?” araştırma sorusuna cevap verilmeye çalışılacaktır. Gelişmişlik düzeyi ölçütlerin belirlenmesinde kullanılan 3S yönteminin birinci aşaması olan sıralama aşamasında; analitik çalışmalarda gelişmişlik düzeyini belirlemek için kullanılan tüm değişkenlerin listelenmesi söz konusudur. Listeleme sırasında çetele tabloları oluşturularak değişkenlerin kullanım frekansları da ortaya konulur. Bu aşama ile gözden kaçan hiçbir değişken olmaması ve bu değişkenlerin objektif bir şekilde sunulması öngörülmüştür. İkinci aşama; değişkenlerin gösterge ve alt gösterge gruplarına göre sınıflanmasını ve son aşamada da en uygun değişkenin seçilmesi işlemlerini kapsamaktadır. Bu durum, Kalkınma Bakanlığının yaptığı SEGE-2011 araştırması haricinde incelenen diğer araştırmalarda kullanılan değişkenlerin seçim nedenlerinin ortaya konulmamış olması nedeniyle bile, geliştirilen 3S yönteminin önemini ortaya koymaktadır.

3S Yöntemi: Değişkenlerin Sıralanması

1980'lerden bugüne ülkemizin farklı/aynı istatistiki bölge birimleri için yapılan 46 analitik çalışma ve evrensel düzeyde kullanılan 18 endekste yer alan ölçütler; gösterge ve değişken bazında değişimin izlenmesi amaçlanmıştır (Tablo 2).

DPT tarafından 2003 yılında yapılan “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”, diğer pek çok araştırmanın referans aldığı, özellikle gösterge tanımlamasının benimsendiği temel çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, DPT, 2003 çalışmasının göstergeleri kullanılarak bölgesel gelişmişlik düzeyine ilişkin 46 analitik çalışmada kullanılan değişkenler listelenmiş ve kullanım frekanslarına göre sıralanmıştır. “Demografik, İstihdam, Eğitim, Sağlık, Altyapı, Diğer, İnşaat, Mali, Sanayi ve Tarım” gösterge gruplarına ülkemizde ve evrensel düzeydeki gelişmişlik ve gelişmişlik bileşenlerine yönelik endekslerde kullanılan değişkenler de dâhil edilerek ilgili olan aynı gösterge başlığı altında bütün değişkenlerin sıralaması yapılmıştır. Gerçekleştirilen sıralama adımı ile literatürde kullanılan tüm değişkenlerin bir arada izlenmesinin yanı sıra en çok tekrarlanan değişkenler ve frekansları belirlenmiştir.

3S Yöntemi: Değişkenlerin Sınıflanması

Ülkemizde ve evrensel düzeyde gelişmişliği ölçmede kullanılan tüm gösterge ve değişkenlerin sıralanıp değerlendirilmesi sonrasında 3S yönteminin “sınıflama” adımına geçilmiştir. İlk adımda sıralanan değişkenlerin ne denli benzer olduğu ve bu durumun karmaşa yarattığı görülmüştür; aynı soruyu soran, aynı sonuca ulaşan ve aynı amacı taşıyan değişkenlerin elendiği sınıflama tabloları oluşturularak veri seti özetlenmiştir. Oluşturulan bu sınıflama tabloları ile benzer değişkenler bir üst başlık altında yeniden gruplanmış böylelikle gelişmişliğin farklı boyutları ve onları ölçmede kullanılan değişkenlerin incelenmesine imkân sağlanmıştır.

Tablo 2. Bölgesel gelişmişlik düzeyine ilişkin araştırmalar ve üretilen endeksler

Türkiye'deki Bölgesel Gelişmişlik Düzeyi Araştırmaları	Dünya'da ve Türkiye'de Kullanılan/Üretilen Endeksler ve Gösterge Setleri
Hacıhasanoğlu, B. (1980) DPT, (1996) DPT, (1998)	Fiziksel Yaşam Kalitesi Endeksi (Physical Quality of Life Index - PQLI) Şener, Ü., vd., 2014
Şahin, M. vd. (2002) DPT, (2003) Özgür, E. vd. (2003) DPT, (2004)	Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçütü (Gender Empowerment Measure -GEM) UNDP, 1995
Atan, M. vd (2004) Urfalıoğlu, F. vd. (2004) Göçer, K. (2004) Albayrak, A. S.(2005)	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Gender Inequality Index - GII) UNDP, 2010 Daha İyi Yaşam Endeksi OECD, 2013
Özdemir, A. İ. vd. (2005) Kaygısız, Z. vd. (2005) Sandal, E. vd. (2005) Zeybek, H. İ. (2006)	OECD Bölgelerindeki Gelişmeyi İnceleyen Birleşik Endeks OECD, 2011
Ersungur, Ş. M. vd. (2007) Doğan, A. (2007) Doğan, A. (2007) Öz, B. vd. (2008)	Bölgesel Performans Göstergeleri Sánchez-Domínguez, A., vd. 2014 İnsani Gelişme Endeksi (İGE) UNDP, 2014
Gölbaşı Şimşek, G. vd. (2008) Lorcu, F. vd. (2009) Bülbül, S. vd. (2010) Düzakın, E. vd. (2010) Ağır, H. vd. (2010) Yılancı, V. (2010) Yakar, M. vd. (2010) Öncel, A. vd. (2011)	Eşitsizliğe Uyarlanan İGE (EUİGE) UNDP, 2014 Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) UNDP, 2014 İnsani Yoksulluk Endeksleri (Human Poverty Index – HPI) / Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi UNDP, 1997/UNDP, 2010
Kılıç, İ. vd. (2011) Dağdemir, Ö. vd. (2011) Demir, D. (2011) Demiray Erol, E. (2011) Demiray Erol, E. (2011) Yılmaz, Ü. (2011)	İller Arası Rekabet Endeksi Alkin, K., vd., 2007 Rekabet Endeksi EDAM, 2009 Bölgesel Rekabet Gücü Albayrak, A.N., vd., 2010
Baday Yıldız, E. vd. (2012) Eraydın, K. vd. (2012) Özceylan, D. vd. (2012) Çemrek, F. (2012) Albayrak, A. S. vd. (2013) Dağdemir, Ö. (2013) Saatçioğlu, C. vd. (2013) Saraç, H. vd. (2013)	Türkiye İçin Bölgesel Girişimcilik Endeksi Önerisi Meydan, M.C., 2013 TR 52 Bölgesi İlçeleri Sosyal Gelişmişlik Endeksi Mevlana Kalkınma Ajansı, 2011 Sosyal Gelişme Endeksi Sökmen, A., TEPAV, 2014
Kalkınma Bakanlığı, (2013) Kalkınma Bakanlığı, (2013):(SEGE 2011) Yakar, M. (2013) Girit, İ. (2013) Gül, H. E. vd. (2014) Şener, Ü. vd. (2014) Gökdoğan Gül, T. (2014)	Yaşam Kalitesi Göstergeleri Türkiye Bilimler Akademisi Raporları Tekeli,İ. vd, 2003 Öncelikli Yaşam Kalitesi Göstergeleri Temel Hizmetlerde Kapasite Geliştirilmesi Projesi URL-I

Toplamda yaklaşık 1000 adet farklı değişkeni içeren gösterge tabloları 3S yönteminin ilk iki aşamasını gösterecek şekilde çalışma kapsamında özetlenmiştir. Her bir gösterge altında oluşturulan sınıflamalar, en çok tekrar eden değişkenler ve evrensel düzeyde gelişmişliği ölçmede kullanılan, zaman içerisinde önem kazanan değişkenler ile örneklenmeye çalışılmıştır. Tablolar düzenlenirken gösterge bazlı değişken sayıları ifade edilmiş, koyu renkle gösterilen değişkenler en çok tekrar edenleri, diğerleri ise zaman içinde değişim gösteren değişkenleri yansıtmaktadır. Her bir gösterge içeriği incelenecek olunursa;

- Demografik göstergeler kapsamında yaklaşık 70 adet sıralanan farklı değişkenden faydalanılmış ve 4 alt sınıf oluşturulmuştur. Gösterge sınıfları genel olarak nüfus oranlarını, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımını, nüfusun mekânsal açıdan (kentsel/kırsal) sorgulamasını kapsayan nüfus oranları, bağımlılığı, hareketliliği ve gelişimi/değişiminden oluşmaktadır. Değişkenler arasında “Şehirleşme Oranı” ve “Nüfus Yoğunluğu”, çalışmalarda en çok kullanılan (25 çalışma) değişken olarak ön plana çıkmaktadır (Tablo 3).
- İstihdam göstergeleri kapsamında yaklaşık 100 adet sıralanan farklı değişkenden faydalanılmış ve 4 alt sınıf oluşturulmuştur. Sınıflar genel olarak faal nüfusun sektörler göre dağılımını ifade eden sektörel çeşitliliği, cinsiyete/yaş grubuna/egitim düzeyine ve kentsel/kırsal durumuna göre çeşitlilik gösteren işsizlik oranı/işgücüne katılım oranını, ayrıca sosyal güvenlik kurumları güvencesi kapsamındaki nüfusu içinde barındıran değişken gruplarından oluşmaktadır. “Sanayi sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı” değişkeni 18, “İşsizlik oranı” değişkeni ise 15 çalışmada ge-

lişmişlik düzeyini ölçmede kullanılan önemli değişkenlerdir (Tablo 4).

- Eğitim göstergeleri kapsamında yaklaşık 140 adet değişken yer almaktadır ve sınıflama aşamasında değişkenlerden 6 alt sınıf oluşturulmuştur. Sınıflar; okuryazar oranlarının bulunduğu eğitimden yoksunluğu, eğitim programlarına katılım oranlarını, her bir eğitim düzeyinde bulunan öğretmen ve öğrenci sayılarını, eğitimde ihtisaslaşmayı, başarı oranlarını ve son olarak da özellikle toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçen endekslerde yer alan eğitimde fırsat eşitliğini vurgulayan değişkenlerden oluşmaktadır. Eğitim göstergeleri arasında “Okur-yazar nüfus oranı” değişkeni 25, “Lise okullaşma oranı” ve “Üniversite okullaşma oranı” değişkenleri ise 22 çalışmada kullanılarak ön plana çıkmaktadır (Tablo 5).
- Sağlık göstergeleri kapsamında yaklaşık 100 adet değişken ile 2 alt sınıf oluşturulmuştur. Sınıflar genel olarak sağlık hizmetlerinin yeterliliğini gösteren “.. kişiye düşen hekim/diğ hekim/uzman doktor/ hemşire/ eczane/hastane yatağı sayısı” gibi değişkenlerden ve yaş gruplarına göre ölüm oranları ile ortalama yaşam süresini, doğurganlığı içeren hayat kalitesi değişkenlerinden oluşturulmuştur. Sınıflar içerisinde bulunan “Hekim Sayısı” değişkeni 28 ve “Hastane Yatağı Sayısı” değişkeni 23 çalışmada tekrarlanarak en çok kullanılan/tercih edilen değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 6).
- Altyapı göstergeleri kapsamında yaklaşık 80 adet değişken yer almakta olup değişkenler 4 alt sınıfta gruplanmıştır. Altyapı göstergelerinin ilk sınıfını, yeterli içme suyu/kanalizasyon/elektriğe sahip nüfus ile katı atık dönüşüm oranı gibi değişkenler oluşturmaktadır. Bu alt sınıf dışında, ulaştırma, sosyal iletişim ve son olarak da erişebilirliği tanımlayan sınıflar oluşturulmuştur. “Devlet ve il yolları asfalt yol oranı” ve “Yeterli içme suyu götürülen nüfus oranı” değişkenleri çalışmalarda en çok kullanılan değişkenler (14 çalışma) olarak ön plana çıkmaktadır (Tablo 7).
- Diğer göstergeler kapsamında yaklaşık 200 adet değişken söz konusu olup 12 alt sınıf oluşturulmuştur. Sınıflama adımında en çok çeşitlilik gösteren ve gelişmişliğin farklı boyutlarını temsil eden gösterge alt sınıfları bu başlık altında toplanmıştır. Değişken çeşitliliğinin olması, gerek son dönemlerde yapılan analitik çalışmalarda kullanılan göstergelerin farklılaşmasından gerekse endekslerin gelişmişliğin farklı boyutlarını da içermesinden kaynaklanmaktadır. Değişkenler arasında yalnızca sosyal ya da ekonomik gelişmişliği temsil etmeyen hibrit değişkenlerin, aslında yaşam standardının/refahın birer ölçütü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda oluşturulan alt sınıflar, araştırmaların pek çoğunda yer alan başta ulaşım ve erişim olmak üzere, sosyal içermeyi, katılımı/sosyal bütünleşmeyi, yerleşimlerin coğrafi konumunu, suç düzeyini, kirliliği, toplumsal eşitliği, iyi

Tablo 3. Demografik göstergelerin sınıflaması

Demografik (70 değişken)	
Nüfus (Oranları)	Nüfusun Gelişimi (Değişimi)
-Nüfus yoğunluğu	-Doğurganlık oranı ve hızı
-Ortalama hane halkı büyüklüğü	-Şehirleşme oranı
-Toplam nüfus	-Yıllık ortalama nüfus artış hızı
-Göçmen nüfus oranı	
-Özürlü/engelli oranı	
-Sokakta yaşayan çocuk	
-Sokakta yaşayan nüfus	
-Zarar görebilir yaş grubu	
Nüfus Bağımlılığı	Nüfus Hareketi (Göç)
-Nüfus bağımlılık oranı	-Net göç hızı

Tablo 4. İstihdam göstergelerinin sınıflaması

İstihdam (100 değişken)	
Sektörel Çeşitlilik	İşgücüne Katılım
-Faal nüfusun sektörler göre dağılımı -Mali kurumlar sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı -Sanayi sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı -Tarım sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı -Ticaret sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı -Dış rekabete açık ekonomi dallarındaki istihdam -Hizmet sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı -İnşaat sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı -Ulaştırma sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı -Ziraat sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı	-İşgücüne katılım oranı -İstihdam oranı (% olarak 15-64 yaş) -1000 kişi başına teknik eleman -Çalışan çocuk sayısı -Profesyonel mesleklerde ve işlerde çalışan kadınların oranı -Tarlada çalışan kadın sayısı -Yükseköğrenime sahip işgücü -1000 kişi başına teknik eleman -Çalışan çocuk sayısı -Engellilerin istihdam edilme oranı %
İşsizlik Oranı	SGK Güvencesindeki Nüfus
-İşsizlik oranı -İlkokul mezunu işsiz sayısı -Üniversite mezunu işsiz sayısı	-Emekli aylığı alan toplam kişi sayısı -İşsizlik sigortasından yararlanan nüfus (yaş ve cinsiyet bağlamında) -Sağlık sigortası kapsamındaki nüfus oranı -Sosyal Güvenlik kapsamındaki insan sayısı/oranı (Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur) -Toplam aktif sigortalı sayısı

yönetişimi, enerjiyi, sosyal olanakları, turizmi, iletişimi, afeti temsil eden ilgili değişkenler kapsamında oluşturulmuştur. Öte yandan, “Kişi başına elektrik tüketim miktarı” değişkeni 22, “...Kişiye düşen özel otomobil sayısı” değişkeni ise 19 farklı çalışmada kullanılarak en çok tercih edilen değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 8).

- İnşaat göstergesi kapsamında yaklaşık 20 değişken yer almaktadır. En az değişkeni barındıran bu göstergede yapı oranları ve yapı kalitesi 2 alt sınıf olarak tanımlanmıştır. “Borulu su tesisatı bulunan daire oranı” ve “Daire sayısı” değişkenleri çalışmaların altısında tercih edilen değişkenler olarak öne çıkmaktadır (Tablo 9).
- Mali göstergeler, gösterge sınıfları içinde en çok değişken (250 değişken) barındıran ve 6 alt sınıfa indirgenebilen göstergedir. Genel olarak bölge/il ya da ilçede paranın varlığını/dolaşımını belirten mali kaynakları, gelir eşitsizliğini, sektörel gelişimi, ithalat ve ihracat miktarlarını, yatırımları ve o yörede bulunan mevduatı ifade eden değişkenlerden oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, özellikle son dönemdeki araştırmalarda sıkça kullanılan “patent, faydalı model, marka, yeni teknoloji girişimleri, endüstriyel tasarım başvuru sayıları” ile ilgili değişkenlerden rekabetçilik/girişimcilik alt

sınıflaması oluşturulmaktadır. “Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla” değişkeni 27 ve “Kişi başına kamu yatırımları miktarı” değişkeni 24 çalışmada tercih edilen değişkenler olarak öne çıkmaktadır (Tablo 10).

- Sanayi göstergesi kapsamında yaklaşık 40 değişken yer alıp 6 alt sınıf oluşturulmuştur. Sanayi göstergesi temelde organize sanayi ve imalat sanayi parsel ve işyeri sayılarını içerecek şekilde iki alt sınıfa ayrılmıştır. Sonrasında ise sanayi sektöründe çalışan sayısını, sanayide kullanılan enerjiyi/güç kapasitesini, sanayi sektörünün yarattığı katma değeri ve sanayiye ilişkin gerçekleştirilen ithalat ve ihracat oranlarını içeren değişkenler ayrı ayrı sınıflanmıştır. “Kişi başına imalat sanayii elektrik tüketimi” değişkeni 19, “İmalat sanayi işyeri sayısı” değişkeni 16 çalışmada kullanılmıştır (Tablo 11).
- Tarım göstergesi kapsamında yaklaşık 100 değişken sıralanmış ve 4 alt sınıf oluşturulmuştur. Tarımsal üretim değerlerini, tarımsal alet ve makineleri, ekilen/işlenen/sulanan tarım alanları ile hayvancılığı içeren değişkenler alt sınıfları oluşturmaktadır. “Kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri” ve “Tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı” değişkeni 13 farklı çalışmada kullanılarak en çok tercih edilen değişkenler olarak öne çıkmaktadır (Tablo 12).

Tablo 5. Eğitim göstergelerinin sınıflaması

Eğitim (140 değişken)	
Eğitimden Yoksunluk	İhtisaslaşma
<ul style="list-style-type: none"> -Okur-yazar nüfus oranı -İşlevsel okuma yazma becerisi sınırlı nüfus -Okuma yazma bilmeme oranı (yetişkinler arası okuma yazma bilmeme oranı) 	<ul style="list-style-type: none"> -Bilimsel ve teknik makale sayısı -Endeksli yayın sayısı -Kişi başı akademik yayın sayısı -Meslek edindirme amaçlı yaygın eğitim programlarından yararlananların sayısı oranı -Yüksek lisans öğrenci sayısı -Yüksek lisans ve doktora sahibi nüfusun 30+ yaş nüfusa oranı
Eğitim Programlarına Katılım	Eğitimde Yeterlilik / Kalite
<ul style="list-style-type: none"> -İlkokullar okullaşma oranı -Lise okullaşma oranı (kız/erkek) -Mesleki ve teknik lise okullaşma oranı (kız/erkek) -Üniversite bitirenlerin 22+ yaş Nüfusa Oranı -Üniversite okullaşma oranı (20-24 yaş nüfusun %si) (25-64 yaş nüfusun yüzdesi) (kız/erkek) -Yükseköğretim ve üzeri mezunların oranı -İlköğretimde 8. sınıfa erişim oranı -Kadın yükseköğretim bitirenlerin oranı -Ortalama eğitim süresi (kız-erkek) 	<ul style="list-style-type: none"> -30 öğrenciyi geçen sınıflarda eğitim gören öğrenci oranı -Öğretim elemanı sayısı (öğretim üyesi sayısı) -Halk kütüphanesi sayısı -Mesleki eğitim kurslarına katılan nüfus oranı -Okul alt yapısı (tuvalet, su, kütüphane, vb)
Eşitsizlik	Başarı Oranı
<ul style="list-style-type: none"> -Eğitimde fırsat eşitliği 	<ul style="list-style-type: none"> -İlin YGS ortalama başarı puanı -Öğrencilerin başarı oranı (PISA, OKS, ÖSS, vb) -Uluslararası sıralamalara giren üniversite sayısı

3S Yöntemi: Değişkenlerin Seçimi

İncelenen çalışmalar kapsamında yaklaşık 1000 farklı değişken, bölgesel gelişmişlik düzeyini belirlemede kullanılmıştır. Önerilen 3S yöntemi ile sıralanan, sonrasında sınıflanan değişkenler arasından en uygun değişkeni seçme işlemi son aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşamada, özellikle kalkınma planlarının bölgesel gelişme hedeflerinin yanı sıra AB'ye entegrasyon sürecinde karşılaşılan uluslararası standartları yakalayabilen, gelişmişliği günümüzde en iyi ifade eden gösterge ve değişkenlerin seçimi ile veri setinin oluşturulması amaçlanmıştır.

Gelişmişlik düzeyini ölçmede kullanılacak değişken sayısı belirlenirken, evrensel düzeyde kullanılan endekslerdeki değişken sayısı kadar az olmaması, analitik çalışmalarda ağırlıklı olarak çok değişkenli analiz tekniklerinde kullanılan veri azaltma metodları ile elenen değişken sayısı kadar fazla olmaması ilkesi

benimsenmiştir. Veri setinin büyüklüğü, değişkenlere yönelik uygun veri bulabilme kolaylığına bağlı olarak değişebilir. Ancak, burada kritik olan değerlendirme veri setinin detayı ile son ürünün kullanım amacı ile ilgilidir. Son ürün planlamayı biçimlendirecek bir durumu anlatmalı, ancak özel alanlar içinde kullanılabilir olmalıdır. Çalışmanın çok yönlü ve faydalı bir çıktıya dönüşebilmesi beklentisinin yanı sıra en az maliyet hedefi de taşımaktadır.

Bu bağlamda, gelişmişliğin temel bileşenlerini içeren sosyal, ekonomik ve refah göstergeleri olmak üzere 3 ana başlık altında veri seti önerisi oluşturulmuştur. Gelişmişliğin sosyal boyutunu demografik, eğitim, sağlık göstergeleri; ekonomik boyutunu ekonomik kaynak, işgücü, olanak/erişim göstergeleri; Maslow'un temel ihtiyaçlar teorisinden faydalanılarak oluşturulan refah boyutu ise fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ve kendini gerçekleştirme göstergeleri oluşturmaktadır.

Tablo 6. Sağlık göstergelerinin sınıflaması

Sağlık (100 değişken)	
Sağlık Hizmetlerinin Yeterliliği	Hayat Kalitesi
-... Kişiye düşen hekim sayısı	-Bebek ölüm oranı - hızı - sayısı
-... Kişiye düşen diş hekimi sayısı	-Çocuk ölüm oranı/hızı
-... Kişiye düşen eczane sayısı	-1-5 yaş altı ölüm oranı
-... Kişiye düşen hastane yatağı sayısı	-Ortalama yaşam süresi (kadın-erkek-genel)
-Hastane sayısı	-Bulaşıcı hastalık sebepli ölümler
-... Kişiye düşen hemşire sayısı	-Bulaşıcı hastalıklar, HIV/AIDS
-... Kişiye düşen uzman doktor sayısı	-Dış mekân hava kirliliği dolaylı ölüm
-Aile hekimi başına düşen kişi sayısı	-Doğum kontrol talebinin karşılanması
-Aile planlamasından yararlanan doğurganlık	-Düşük doğum ağırlıklı bebek oranı
yaşındaki kadınların oranı	-Gebeliği önleyici modern yöntem kullanım oranı
-Sağlık personeli yardımıyla yapılan doğum oranı	-Gıda eksikliği
-Uzman sağlık personeli tarafından yapılan	-Kişi başına tüketilen kalori
doğumların oranı	-Obezite oranı
	-Rutin aşılama oranı
	-Sürekli tedavi gerektiren kronik hastalıklar oranı
	-Tamamen aşılı çocukların oranı
	-Yetersiz beslenme

Gelişmişlik Düzeyi Sosyal Göstergeleri

En genel anlamda, sosyal yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla taşıyan sosyal gelişme kavramı, gelişmişlik düzeyinin saç ayaklarından ilkinin oluşturmaktadır. Bu kapsamda, DPT'nin 2003 yılında önerdiği sosyal boyut altındaki “demografik, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer” göstergeleri içinden “demografik, eğitim ve sağlık” göstergeleri gelişmişliğin sosyal boyutu içinde değerlendirilmiştir. Diğer boyutlar ise ekonomi ve refah boyutu içerisinde tanımlanmıştır.

Demografik göstergeler içerisinde “Nüfus Yoğunluğu, Şehirleşme Oranı ve Net Göç Hızı” değişkenlerine yer verilmiştir. İncelenen analitik çalışmalarda en çok kullanılan değişkenler arasında olmaları, günün toplumsal koşullarına ve çağın şartlarına uygun veri bulabilme kolaylığına sahip olan bu değişkenler; gelişmişliğin demografik boyutunu yansıtmaktadır.

Eğitim göstergeleri “YGS Başarı Puanı Ortalaması, Kadın Eğitim Süresi, Üniversite Okullaşma Oranı” değişkenleri ile tanımlanmıştır. İncelenen çalışmalarda en çok kullanılan değişkenler “Okuryazar Nüfus Oranı, İlköğretim/Lise/Mesleki Teknik Lise/Üniversite Okullaşma Oranı” olmasına rağmen günümüz koşullarında zorunlu eğitimin varlığından dolayı gelişmişlik

düzeyinin okuryazar nüfusu ya da ilköğretim okullaşma oranı ile ölçümünün yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Temel eğitim sonrası eğitim sürecinin devamlılığı ve kalitesini de aktaracak şekilde “Üniversite Okullaşma Oranı” değişkeni eğitim göstergesi olarak belirlenmiştir. Evrensel düzeydeki endekslerde kullanılan değişkenlerde eğitimde fırsat eşitliğini ifade eden değişkenlerin ön planda olması nedeniyle, sıralanan değişkenler arasında bu hususu ifade eden bir değişken olarak “Kadınların Eğitim Süresi” değişkeni olarak seçilmiştir. “YGS Başarı Puanı Ortalaması” değişkeni ise geçmişten günümüze yapılmış gelişmişlik araştırmalarında değişim gösteren, özellikle evrensel düzeydeki çalışmalarda çok kullanılan bir gelişmişlik ölçütü olduğu için çalışmaya dâhil edilmiştir.

Sağlık göstergeleri içinde yer alan “1000 Kişiye Düşen Hekim Sayısı, 1000 Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı ve Çocuk Ölüm Oranı” değişkenleri analitik çalışmalarda en çok kullanılan sağlık ölçütleridir. Az gelişmiş bölgelerde çocuk ölümleri oranının ülke ortalamasının üstünde olması ve The Millennium Development Goals (United National, 2014) raporunda verilen hedefler arasında da bulunan “çocuk ölümlerini azaltmak” hedefi doğrultusunda “5 Yaş Altı Çocuk Ölüm Oranı” değişkeni endekslerde kullanılan değişkenler arasından seçilerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 7. Altyapı göstergelerin sınıflaması

Altyapı (80 değişken)	
Erişebilirlik	Sosyal iletişim
<ul style="list-style-type: none"> -Çok modlu erişilebilirlik endeksi -İlin en yakın havaalanına uzaklığı -Toplu taşıma hizmetlerinin gelişmişlik düzeyi 	<ul style="list-style-type: none"> -... Kişiye düşen cep telefonu aboneliği -... Kişiye düşen internet aboneliği -... Kişiye düşen bilgisayar sayısı -... Kişiye düşen fiber kablo hattı sayısı -... Kişiye düşen TV sayısı -Geniş bant internet abone sayısı -Hane başına geniş bant abone sayısı
Altyapı	Ulaştırma
<ul style="list-style-type: none"> -Kanalizasyona sahip nüfus oranı -Kırsal nüfus içinde içme suyuna sahip nüfus oranı -Yeterli/güvenli/sağlıklı/belediye içme suyu götürülen nüfus oranı -... Kişiye düşen günlük atık su miktarı -Çöplerin katı atıkların yok edilmesi, depolanması ve geri dönüşüm oranları -Elektrik bağlantısı olan hane oranı -Hastane ve kimyasal atıkların gerektiği biçimde toplanma oranları -Katı atıkların ne kadarının toplandığı ve dönüştürüldüğü -Yüzde olarak kaynaklardan su çekimi 	<ul style="list-style-type: none"> -Devlet ve il yolları asfalt yol oranı -Kırsal yerleşmelerde asfalt yol oranı -Hava trafiğine açık havalimanı varlığı -İlde liman olup olmadığı -İlin demiryolu ağına bağlı olup olmadığı -İlin otoyol ağına bağlı olup olmadığı -Km² başına demiryolu uzunluğu

Gelişmişlik Düzeyinin Ekonomik Göstergeleri

En genel anlamda; bir ekonomide nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen reel artış olarak ifade edilen ekonomik gelişme kavramı, hem ulusal hem de uluslararası büyümenin etkin bir şekilde nasıl oluşturabileceğine ilişkin makroekonomik ve mikro ekonomik faktörleri inceler.

Planlı dönem boyunca temel sorunlar arasında yer alan “kaynakların ve gelirin adil dağılmaması” sorununun çözümüne yönelik sanayileşme, dış kaynaklara bağlılığının azaltılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi ana başlıklar altında kalkınma planlarının hedefleri belirlenmiştir. Bu bağlamda ekonomik boyut, gelişmişliğin diğer temel göstergelerini oluşturmaktadır. DPT, 2003 gelişmişlik düzeyi çalışmasında sunulan gelişmişliğin ekonomik boyutu; “Sanayi, İnşaat, Tarım, Mali” göstergeler ile sosyal boyut altındaki “Altyapı ve İstihdam” göstergeleri, öneri veri setinde “Ekonomik Kaynak, İşgücü, Olanak/Erişim” göstergeleri şeklinde yeniden yorumlanmıştır.

Ekonomik kaynak göstergeleri mali kaynakları ve sektörel payları içine alan değişkenlerden oluşmaktadır. Bu gösterge altında seçilen “Kişi Başına GSKD” değişkeni ekonomik göstergeler arasında en çok kullanılan değişken olup bu özelliği nedeniyle

çalışmaya dâhil edilmiştir. Yine, çok tekrar edilen bir diğer değişken olan; “Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla” yerine ise evrensel çalışmalarda öne çıkan endekslerde bölgesel eşitsizlik düzeyini tek bir sayı ile ifade ederek çeşitli gelir bölüşümlerinin karşılaştırılmasına olanak veren “Gini Katsayısı” değişkeninin seçilmesi uygun bulunmuştur. Öte yandan bireysel veya hane halkı gelirleri için yeterli verilerin olmadığı ülkelerde gelirin fonksiyonel dağılımının uygun bir ölçüt olduğu ve gelir bölüşümünün hane halkından ziyade sektörlere göre ölçülmesinin bazı amaçlar doğrultusunda daha faydalı olabileceği savunulmaktadır (Öztürk ve Göktolga, 2010). Bu sebepten sektörel dengesizlikleri özetleyen bir gelir bölüşümü ölçütü olan “Kuznets Katsayısı” değişkeni seçilmiştir.

İşgücü göstergeleri belirlenirken kalkınma planlarında yer alan rekabetçilik, girişimcilik, yenilik, yaratıcılık gibi olguların gelişmişlik üzerindeki etkilerinin izlenebileceği değişkenlerin seçimi ön görülmüştür. Ülkemizin orta gelir seviyesinden çıkıp üst gelir grubunda yer alan ülkeler arasına girememesinin önemli nedenlerinden birisi işgücünün nitelik düzeyine bağlı olarak işgücü verimliliğinin düşük olmasıdır (Yeldan vd., 2012). Bu bağlamda, gelişmişliğin temel ölçütlerinden olan işgücünün ölçülebilmesi için ekonomik göstergelerden “Üniversite Mezunlu İşsiz Oranı” değişkeni seçilmiştir.

Tablo 8. Diğer göstergelerin sınıflaması

Diğer (200 değişken)	
Ulaşım-Erişim	Katılım
-... Kişiye düşen motorlu kara taşıtı sayısı -... Kişiye düşen özel otomobil sayısı	-Faal dernek sayısı -Sivil toplum örgütleri sayısı, üye sayısı ve oran (dernekler, vakıflar, sendikalar, meslek kuruluşları) -Siyasi temsil oranı
Enerji	Emniyet
-Kişi başına elektrik tüketim miktarı -Kişi başı mesken elektrik tüketimi -Kişi başına konut elektrik tüketimi -Tarımsal sulamada kullanılan elektrik	-...Kişi başına düşen kayıtlı suç sayısı -İntihar hızı -Töre cinayetlerinin sıklığı
Özgürlük-çeşitlilik	Sosyal İlerleme
-Azınlıklara yönelik ayrımcılık ve şiddet -Basın özgürlüğü endeksi -Bireysel seçimlerde özgürlük -Dini hoşgörü -Eşcinsellere karşı hoşgörü -Göçmenlere karşı hoşgörü -Hareket özgürlüğü -İbadet özgürlüğü -Kadına saygılı muamele -Kişisel mülkiyet hakkı -Modern kölelik, insan kaçakçılığı ve çocuk evlilikleri -Toplumsal güvenlik ağları -Yolsuzluk	-Yeşil karta sahip nüfus oranı -Açlık sınırı altında yaşayan nüfusun sosyal yardımlardan yararlanma oranı -Engelli maaşı alanların oranı (maaş alan engelli sayısı/toplam engelli sayısı) -Sosyal güvenlik kapsamı dışında kalan nüfusun toplam nüfusa oranı -Yaşlılık maaşı alanların oranı (maaş alan yaşlı sayısı/yaşlı nüfus) -Yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun sosyal yardımlardan yararlanma oranı
Eşitlik	Kirlilik
-Kadına yönelik aile içi şiddete maruz kalan kadın sayısı -Kadınların belediye ve il genel meclislerinde, TBMM'de temsil oranı (üyelerin % kaç kadın) -Parlamentodaki kadınların oranı -Sendika ve STK'larda kadın oranı -Toplumda orta sınıfların büyüklüğü -Toplumsal eşitsizlik göstergesi	-Hava kirliliği -Akarsuların kalitesi -Arazi kullanmada ormanlık alan oranı -Deniz plajlarının su kalitesi -Kişi başına düşen yeşil alan -Ses kirliliği düzeyi
Afet	İletişim
-Afetlerle ilgili STK'lardaki gönüllü sayısı -Zorunlu deprem sigortası sahipliği	- 1000 kişiye düşen gazete sayısı -Kişi başına gazete tirajı -Kişi başına telefon kontör değeri
Coğrafi Konum	Sosyal Olanaklar
-365-ortalama donlu gün sayısı -Deniz kıyısı (1=var, 0=yok) -Denizden yükseklik -İklim türü (0=karasal, 1=ılıman)	-Dinlenme ve eğlence hizmetlerinin gelişmişliği -Kişi başına sinema sayısı -Yıl içinde sinemaya gidenlerin sayısı

Tablo 9. İnşaat göstergelerinin sınıflaması

İnşaat (20 değişken)	
Yapı Oranları	Yapı kalitesi
-Bina sayısı	-Borulu su tesisatı bulunan daire oranı
-Daire sayısı	-Deprem, sel vb. afetlere dayanıklı olmayan konut oranı
-Büyüklik (Oda başına düşen hane halkı sayısı)	-Merkezi ısıtma bulunan konutların oranı
-Kaçak olan konut oranı	-Tadilata ihtiyaç olmayan binaların toplam binalara oranı
-Yasal statüsü olmayan konutların oranı	

Tablo 10. Mali göstergelerinin sınıflaması

Mali (250 değişken)	
Mali Kaynaklar	GSYİH-GSMG-GSKD
-Banka şube sayısı	-Kişi başına düşen gayri safi milli hasıla
-Kırsal nüfus başına tarımsal kredi miktarı	-Kişi başına gayri safi katma değer
-Kişi başına banka kredisi (miktarı)	-Kişi başına genel bütçe gelirleri
-Kişi başına banka mevduatı	-Kişi başına kamu yatırımları miktarı
-Kişi başına sınai, ticari ve turizm kredileri miktarı	-Açlık sınırının altında gelire sahip hane oranı
-Toplam banka kredileri içindeki pay	-Gelir dağılımı ve eşitsizliği
-Toplam banka mevduatı içindeki pay	-Gini katsayısı
-ATM sayısı	-Günlük 1,25 ile 2 doların altında gelire geçinen nüfus
-Bin kişiye düşen internet bankacılığında aktif bireysel müşteri sayısı	-İmalat Sanayinde Ücretle Çalışanlara Yapılan Ödemeler
-Bin kişiye düşen internet bankacılığında aktif kurumsal müşteri sayısı	-Ortalama gelirin yüzde 50'sinden daha azına sahip ve günlük 4 ile 11 doların altında bir gelire geçinen nüfus
-İnteraktif bankacılık müşteri sayısı	-Yoksulluk oranı
-Pos sayısı	
Dışa Açıklık	Rekabet-Girişim-Yenilik
-... Kişiye düşen ihracat miktarı	-Yaratıcılık
-... Kişiye düşen ithalat miktarı	-Yüksek teknoloji girişimler içinde ilin payı
-İlde gümrük olup olmadığı	-... Kişiye düşen marka başvuru sayısı
	-... Kişiye düşen faydalı model başvuru sayısı
	-... Kişiye düşen patent başvuru sayısı
	-Endüstriyel tasarım sayısı
Yatırım	Mevduat
-Kişi başına açılan şirket sayısı	-Kişi başına gelir ve kurumlar vergisi miktarı
-Kişi başına teşvik belgeli yatırım tutarı	

Ayrıca girişimciliğin, rekabetin ve yeniliğin ölçülebilmesi amacıyla en çok tekrar eden değişkenlerden “İşveren ve Kendi Hesabına Çalışan Oranı (Tarım Dışı)” değişkeni ile ülkemizde ve evrensel düzeyde özellikle son dönemde çok kullanılan

“Marka Başvuru Sayısı, Patent Başvuru Sayısı, Faydalı Model Başvuru Sayısı ve Endüstriyel Tasarım Sayısı” değişkenlerinin bir arada ağırlıklandırılarak hesaplandığı “Yenilik Yoğunluğu” değişkeni önerilmiştir.

Tablo 11. Sanayi göstergelerin sınıflaması

Sanayi (40 değişken)	
OSB	İmalat Sanayi
-Organize sanayi bölgesi parsel sayısı	-İmalat sanayi işyeri sayısı
-OSB doluluk oranı	-Küçük sanayi sitesi doluluk oranı
Sanayi İstihdamı	İmalat Sanayi Enerji Tüketimi
-İmalat sanayii yıllık çalışanlar ortalama sayısı	-İmalat sanayii kurulu güç kapasite miktarı
-İmalat sanayinde yılda çalışılan işçi-saat toplamı	-Kişi başına imalat sanayii elektrik tüketimi
Katma Değer	Çıktı-Girdi
-Kişi Basına imalat Sanayii Katma Değeri	-İmalat sanayi girişim sayısı
	-Toplam imalat sanayi ihracatı
	-Toplam imalat sanayi ithalatı

Tablo 12. Tarım göstergelerin sınıflaması

Tarım (100 değişken)	
Tarımsal Üretim Değerleri	Tarımsal Alet-Makineler
-Kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri	-Tarımsal alet ve makineler (traktör)
-Tarımsal üretim değerinin Türkiye içindeki payı	-Tarımsal alet ve makineler (gübre dağıtma makinesi)
-Bitkisel üretim değeri	-Tarımsal alet ve makineler (pulluk)
-Buğday üretim verimi (kg/hektar)	-Tarımsal alet ve makineler (su pompası)
-Hayvansal üretim değeri	-Tarımsal alet ve makineler (süt sağım makinesi)
Tarım Alanı	Hayvancılık
-Ekilen tarım alanlarının Türkiye geneline oranı	-Hayvan varlığı
-Sulanan tarım alanların Türkiye geneline oranı	-Toplam gübre kullanımı

Olanak-erişim göstergeleri, istatistiki bölge birimlerinin kendi içindeki koşullarından/olanaklarından, konumlarından kaynaklanan pozitif etkileri ifade etmektedir. Bu gösterge ile erişim ve haberleşmenin yanı sıra mali olanaklılık da ifade edilmektedir. Ülkemizde ve evrensel düzeyde yapılan gelişmişlik araştırmalarında ulaşım ve haberleşme göstergeleri olarak sosyal iletişimi yansıtan “Genişbant Abone Oranı” değişkeni en çok kullanılan değişkenlerden olup olanak-erişim göstergeleri kapsamında değerlendirilmiştir. Aynı nedenle, “Kişi Başına Banka Mevduatı” değişkeni de mali olanaklılığı tanımlayıcı değişken olarak belirlenmiştir. “Çok Modlu Erişebilirlik Endeksi” ise Kalkınma Bakanlığının 2013 yılında yaptığı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023 araştırmasında kullanılmış olup erişebilirliği en iyi yansıtan ve ulaşımın pek çok farklı türünü aynı anda değerlendirebilen bir değişken olarak tercih edilmiştir.

Gelişmişlik Düzeyi Refah Göstergeleri

Ülkemiz bölgesel gelişmişlik düzeyini farklı ölçek ve kapsamda inceleyen çalışmaların çoğunda ve onların referans olarak kullandığı DPT, 2003 gelişmişlik sıralaması çalışmasında da gelişmişlik düzeyinin refah boyutuna ilişkin göstergeler bulunmamaktadır. Sonrasında, Kalkınma Bakanlığının 2013 yılında gerçekleştirdiği ve en güncel çalışma olarak kabul edilen SEGE-2011 çalışmasında ise 9 temel değişkeni içine alan “Yaşam Kalitesi” göstergesi yer almaktadır. Bölgesel gelişmişlik düzeyine ilişkin yapılan araştırmalarda görülmüştür ki gelişmişlik genellikle sosyal ve ekonomik boyut olarak ele alınıp, yaşam kalitesinin ölçümü için gerekli olan refah boyutu çoğu kez eksik bırakılmıştır. Kalkınma olgusunun, 20. yüzyılın son çeyreğinde “yaşam kalitesi” ile ölçülmeye başlanması, “toplumsal/

bireysel refah seviyesinin yükselmesi” amacı taşıyan yaşam kalitesi göstergeleri, gerek OECD’nin gerekse de oluşturulan gelişmişlik endekslerinin öncü değişkenleri arasındadır. Bu bağlamda, önerilen gelişmişlik düzeyi ölçütlerinin 3. boyutunu oluşturan “Refah Boyutu” Maslow’un ihtiyaçlar teorisinden faydalanılarak belirlenmiştir.

Maslow’a göre belirli bir kategorideki gereksinimler tam olarak karşılanmadan kişi bir üst düzeydeki kategorinin gereksinimlerini algılayamaz (Maslow, 1954). Bu bağlamda gelişmişlik düzeyinin refah boyutunun ölçütleri olarak “Fiziksel İhtiyaçlar, Güvenlik ve Kendini Gerçekleştirme” göstergeleri tanımlanmıştır.

Fizyolojik ihtiyaçlar göstergeleri; Maslow teorisine göre “nefes, besin, su, cinsellik, uyku, denge ve boşaltım” ihtiyaçlarını içermekte olup bu gösterge altında “Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı, Yoksulluk Sınırı Altında Kalan Nüfus Oranı ve Hava Kirliliği Oranı” değişkenleri seçilmiştir. Kalkınmanın temel hedeflerinden olan beslenme ve yiyecek tüketimlerinin iyileştirilmesi, altyapı sorunlarının giderilmesi, bu bağlamda az gelişmiş bölgelerde var olan altyapı ve düşük beslenme düzeyi sorunlarının çözülebilmesi doğrultusunda gelişmişlik araştırmalarında en çok kullanılan altyapı göstergelerinden “Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı” değişkeni seçilmiştir. Kalkınma kavramının temel boyutlarından olan “yoksulluk” ölçütü, asgari düzeyde günlük yaşamlarını sürdürebilen nüfusu belirleyebilmek ve The Millennium Development Goals (United National, 2014) raporunda verilen hedefler arasında yer alan “Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak” hedefi doğrultusunda “Yoksulluk Sınırı Altında Kalan Nüfus Oranı” değişkeni seçilmiştir. Değişken özellikle yaşam kalitesi endekslerinde, ayrıca günümüz gelişmişlik araştırmalarında da sıkça kullanılmakta olup ne kadar ekonomik boyutu ifade eden bir değişken olsa da aslında yemek, içmek, beslenmek kadar insanların hayatta kalabilmeleri için gerekli temel ihtiyaçlardan biri olduğundan fizyolojik ihtiyaçlar içerisinde değerlendirilmiştir. Kalkınma kavramı çevreye duyarlılığın gelişmesini benimsemekte olup bu kapsamda gerek ülkemizde gerekse evrensel düzeyde yapılan gelişmişlik araştırmalarında “sürdürülebilir kalkınma” kavramı göz önünde tutulmuştur. The Millennium Development Goals (United National, 2014) raporunda verilen hedefler arasında yer alan “çevresel sürdürülebilirliği sağlamak” hedefi, çevreye karşı duyarlılığı bir kez daha vurgulamaktadır. “Hava Kirliliği Oranı” değişkeni, bu kapsamda doğrudan insanların yaşam hakkını ilgilendiren bir ölçüt olup özellikle yaşam kalitesi endekslerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Güvenlik göstergeleri, insanların özgürlüklerinin, adalet duygusunun artması, gelişmişliğin ahlaksal açıdan sorgulanması ve sosyal uyumun sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda “vücut, iş, kaynak, etik, aile, sağlık, mülkiyet güvenliği” ihtiyaçlarını içeren Maslow teorisinin güvenlik gereksinimi ile ilgili göstergeleri “Kadına Şiddet Oranı, Kişi Başına

Suç Oranı, Yeşil Kart Sahipliği Oranı” olarak seçilmiştir. “Kişi Başına Suç Oranı, Yeşil Kart Sahipliği Oranı” değişkenleri yapılan araştırmalarda en çok kullanılan değişkenler oldukları için; “Kadına Şiddet Oranı” değişkeni ise toplumsal bir sorun olarak her geçen gün büyüyen ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği endekslerinde sıklıkla kullanılan değişken olarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Kendini gerçekleştirme göstergeleri, 1979 yılında dahi Seers tarafından da ifade edilen “insani potansiyelin gerçekleşmesi kalkınmanın temel ölçüsüdür” (Seers, 1979) olgusunu vurgulamaktadır. Maslow’a göre “erdem, yaratıcılık, doğallık, problem çözmeye, önyargısız olma, gerçeklerin kabulü” kendini gerçekleştirme gereksiniminin kabulleri olup bu gösterge içerisinde “Kadın Temsiliyet Oranı, İntihar Oranı ve STK/Dernek Oranı” değişkenleri belirlenmiştir. “Kadın Temsiliyet Oranı” değişkeni daha çok toplumsal cinsiyet eşitsizliği endekslerinde kullanılmakta olup “İntihar Oranı” değişkeni geçmişten günümüze gelişmişlik göstergelerinden değişim gösteren değişkenler arasındadır. “STK/Dernek Oranı” ise katılımın, katılımcı demokrasinin temel ölçütü olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Türkiye’de Gelişmişlik Endeksi Ölçütlerinin Üretimine Dair Değerlendirme ve Öneriler

Çalışma kapsamında önerilen veri setindeki değişkenlerin bir kısmının, kurumlar tarafından üretilmemesi/toplanmaması, var olan kimi verilerin Türkiye geneline ilişkin olması, kimi verilerin (özellikle ekonomik veriler) ise günümüzde güncellenmemiş olması sorunları ile karşılaşmıştır.

Ülkemizde istatistik kurumu tarafından üretilmeyen “Kadın Eğitim Süresi”, “Çok Modlu Erişebilirlik Endeksi” ve “Yenilik Yoğunluğu” gibi değişkenlerin araştırmacılar tarafından üretilmesi beklenir. “Kadın Eğitim Süresi” değişkeni TÜİK tarafından hesaplanan her bir eğitim düzeyinde bulunan kadın nüfusu verilerinin toplam kadın nüfusuna oranlanması ile üretilbilir. “Çok Modlu Erişebilirlik Endeksi” değişkeni karayolu, havayolu, denizyolu ve demiryolu ağı bakımından erişilebilirlik endeksinin tamamının birlikte ele alınmasıyla ve bu dört alt bileşenin eşit olarak ağırlıklandırılmasıyla hesaplanabilir. “Yenilik Yoğunluğu” değişkeni; Türk Patent Enstitüsü tarafından hesaplanan Marka Başvurusu, Patent Başvurusu, Faydalı Model Başvurusu ve Endüstriyel Tasarım değerlerinin eşit olarak ağırlıklandırılmasıyla hesaplanır.

Mevcut verilerle doğrudan ya da yeniden üretilerek elde edilemeyen iki değişken (Kuznets Katsayısı, Yoksulluk Sınırı Altında Kalan Nüfus Oranı) söz konusudur. Bu değişkenlerin üretilmesi, doğru değerlendirme için elzemdir; ancak üretilinceye kadar yerine, en iyi alternatifler olarak “Sektörlerin katma değer payı” ve “Yoksulluk Endeksi” değişkenleri önerilmiştir. Bunun dışında tüm değişkenlerin “sayı” değil “oran” olarak dönüştürülmesi önerilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye’de gelişmişlik düzeyini ölçebilmek adına, günün toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerini/ değişimlerini göz önüne alan, gelişmişliği en iyi ifade eden 9 gösterge altında seçilen 27 değişkenden oluşan veri seti ve elde edilecekleri kurum/kuruluşlar Tablo 13’de özetlenmiştir. Son verirken; yapılan bu çalışma sonucunda ülkemizde 1980’den günümüze dek yapılan çalışmalara ilişkin genel olarak eksiklikler tanımlanmış ve önerilerde bulunulmuştur: Çalışma; “gelişmişlik düzeyinde yaşanan/yaşanacak değişimlerin izlenmesi, sosyo-ekonomik “politikaların oluşturulması, sonuçlarının izlenmesine ve akabinde gelişmişlik farklılıklarının

azaltmasına katkı verebilmek” iddiasının ilk aşamasının yani bölgesel gelişmişlik düzeyinin saptanması ve gelişmenin izlenmesi için gerekli olan doğru veri setinin belirlenmesinin nasıl gerçekleştirilebileceğine yönelik yeni bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu aşamanın başarısı sonraki süreçlerin de sağlıklı yürütülebilmesi için kilit rol oynamaktadır.

Tablo 13. Gelişmişlik düzeyi gösterge ve değişken tablosu

Gösterge	Değişken	Elde Edilecek Kurum/Kuruluş
Sosyal		
Demografik	Nüfus yoğunluğu	TÜİK
	Şehirleşme oranı	TÜİK
	Net göç hızı	TÜİK
Eğitim	YGS başarı puanı ortalaması	Sorgun Rehberlik ve Araştırma Merkezi
	Kadın eğitim süresi	Hesaplanacaktır
	Üniversite okullaşma oranı	TÜİK
Sağlık	1000 Kişiye düşen hekim sayısı	TÜİK
	1000 Kişiye düşen hastane yatak sayısı	TÜİK
	5 yaş altı çocuk ölüm oranı	TÜİK
Ekonomik		
Ekonomik Kaynaklar	Gini katsayısı	TÜİK
	Kişi başına GSKD	TÜİK
	Kuznets katsayısı	Hesaplanacaktır
İşgücü	Üniversite mezunu iş gücü	TÜİK
	İşveren ve kendi hesabına çalışanların toplam istihdama oranı	TÜİK
	Yenilik yoğunluğu	Hesaplanacaktır
Olanak-Erişim	Çok modlu erişebilirlik endeksi	Hesaplanacaktır
	Genişbant internet abone oranı	TÜİK
	Kişi başına banka mevduatı	Türkiye Bankacılık Sistemi
Refah		
Fizyolojik İhtiyaçlar	Yeterli içme suyu götürülen nüfus oranı	TÜİK
	Yoksulluk sınırı altında kalan nüfus oranı	Hesaplanacaktır
	Hava kalitesi oranı	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı
Güvenlik	Kadına şiddet oranı	Jandarma Genel Komutanlığı
	Kişi başına suç oranı	TÜİK
	Yeşil kart sahipliği oranı	Sağlık Bakanlığı
Kendini Gerçekleştirme	Kadınların temsiliyet oranı	TEPAV
	İntihar hızı	TÜİK
	Dernek oranı	Dernek Dairesi Başkanlığı

KAYNAKLAR

- Ağur, H. ve Kar, M. (2010). Türkiye'de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi, *Sosyoekonomi Dergisi*, 12, 149-176.
- Albayrak, A.N. ve Erkut, G. (2010). Türkiye'de Bölgesel Rekabet Gücü Analizi, *Megaron*, 3, 137-148.
- Albayrak, A.S. (2005). Türkiye'de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1, 154-177.
- Albayrak, A.S. (2013). Türkiye'de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin En Önemli Belirleyicileri ve İllerin 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi*, Rize.
- Alkin, K., Bulu, M. ve Kaya, H. (2007). İller Arası Rekabet Endeksi: Türkiye'deki İllerin Rekabetçilik Seviyelerinin Göreceli Olarak Ölçülmesi İçin Bir Yaklaşım, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 221-235.
- Atan, M. Özgür, E. ve Güler, H. (2004). Çok Değişkenli İstatistiksel Analizler ve Vza İle İllerin Gelişmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6, 2, 25-42.
- Amin, A. ve Thrift, N. (1994). *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford University Press, Oxford, pp:1-22.
- Baday Yıldız, E. Sivri, U. ve Berber, M. (2012). Türkiye'de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2010), *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39, 147-167.
- Barrios, S. ve Strobl, E. (2009). The Dynamics of Regional Inequalities, *Regional Science and Urban Economics*, 39(5), pp:575-591.
- Bülbül, S. ve Köse, A. (2010). Türkiye'de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi ile İncelenmesi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39, 1, 75-94.
- Cahill, M. B. ve Sanchez, N. (2001). Using Principal Components to Produce an Economic and Social Development Index: An Application to Latin America and the U.S., *Atlantic Economic Journal*, 29 (3), pp. 311-329.
- Chant, S. ve Gutmann, M.C. (2002). 'Men-Streaming' Gender? Questions for Gender and Development Policy in The Twenty-First Century, *Progress in Development Studies*, 2(4), pp:269-282.
- Çemrek, F. (2012). Türkiye'deki İllerin Gelir ve Refah Düzeyi Değişkenleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7, 2, 197-215.
- Dağdemir, Ö. (2013). Eskişehir Ekonomisinin Genel Görünümü: Bölgesel Göstergelerle Bir Değerlendirme, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 1-30.
- Dağdemir, Ö. ve Acaroğlu H. (2011). Türkiye'de Bölgesel Gelir Dağılımının İller Düzeyinde Analizi: 1990-2006, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 1, 39-56.
- Das, A. (1999). Socio-Economic Development in India: A Regional Analysis, *Development and Society*, 28 (2), pp. 313-345.
- Dedeoğlu, S. (2004). Dünya Ekonomisi ve Hayatta Kalmanın Feminizasyonu: Toplumsal Cinsiyet, Kalkınma ve Küreselleşme, *Dedeoğlu S. ve Subaşat, T. (Der), Kalkınma ve Küreselleşme, Bağlam Yayıncılık, Ankara*, 87-111.
- Demir, D. (2011). Türkiye'deki İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyleri: İstatistiksel Bir Analiz (1990-2010), *Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri*.
- Demiray, Erol, E. (2011). Türkiye'de Bölgelerin Gelişmişlik Farklılıklarının Giderilmesine Yönelik Politikaların Analizi, *Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa*.
- Doğan, A. (2007). Sivas İli Ekonomisinin Makro-Ekonomik Göstergeler Açısından Türkiye ve İç Anadolu Bölgesindeki Yeri, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*, 40-52.
- DPT, (1996). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması*.
- DPT, (1998). *İllerin Ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996), Yeniden Düzenlenmiş İkinci Basım*.
- DPT, (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*.
- DPT, (2004). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*.
- Düzakan, E. ve Bulğurcu, B. (2010). Kalkınmada Öncelikli İllerin Ekonomik Etkinliklerinin Değerlendirilmesi, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14, 1, 1-18.
- Easterly, W. (2002). *The Elusive Quest For the Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*, MIT Press.
- EDAM, Deloitte Türkiye, (2009). *Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi*.
- Eraydın, K. Gül, E. Çevik, B. ve Demir, E. (2012). Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, *Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü*.
- Ersoy, M. (2012). *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Ninova Yayınları.
- Ersungur, Ş. M. Kızıltan, A. ve Polat, Ö. (2007). Türkiye'de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Temel Bileşenler Analizi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21, 2, 55-66.
- Geray, U. (1991). *Ekonomi*, İ.Ü. Orman Fakültesi Yayınları, İstanbul Üniversitesi, Yayın No: 3633, Orman Fakültesi, Yayın No:408, İstanbul, Türkiye.
- Gezici, F. ve Hewings, G.J.D. (2003). Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey, *43rd Congress of European Regional Science, Jyväskylä, Finland*.
- Gezici, F. ve Hewings, G.J.D. (2004). Regional Convergence and The Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey, *The Applied Regional Science Conference (ARSC) / Blackwell Publishing Ltd., Vol: 16, No:2*.
- Gökdoğan Gül, T. (2014). Türkiye İçin İstihdamın Belirleyicileri: İBBS2 Bölge Düzeyi, Mekânsal Analiz Uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, 1, 105-135.
- Girit, İ. (2013). AB Kurucu Ülkelerinin Gelişmişlik Düzeyinin Türkiye ile Karşılaştırılması, *Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul*.
- Göçer, K. (2004). İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endekslerine Göre Sıralanması ve Belirleyici Faktörler, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, I, 176-188.
- Gölbüşi Şimşek, G. ve Noyan, F. (2008). İlçelerin Gelişmişlik İndekslerinin Oluşturulmasında Çok Aşamalı Doğrulamalı Faktör Analizi Yaklaşımı, *İstatistikçiler Dergisi*, 1, 50-67.
- Gül, H.E. ve Çevik, B. (2014). 2010-2012 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, *Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü*.
- Hacıhasanoğlu, B. (1980). *İller İçin Bir Gelişmişlik Göstergesi ve Sıralama*, DPT.
- Hall, P. (1983). *Growth and Development*. Oxford: Martin Robertson.
- Kafalı, M. A. (2002). İç Anadolu Bölgesi Ekonomik ve Sosyal Durum Raporu, *Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Haziran, Ankara*, 4-95.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023, Daha Dengeli Topyekûn Kalkınma, Taslak*.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (Sege-2011)*.
- Kaygısız, Z. Saraçlı, S. ve Dokuzlar, K.U. (2005). İllerin Gelişmişlik Düzeyini Etkileyen Faktörlerin Path Analizi ve Kümeleme Analizi ile İncelenmesi.
- Kılıç, İ. Saraçlı, S. ve Koluksaoğlu, S. (2011). Sosyo-Ekonomik Göstergeler Bakımından İllerin Bölgesel Bazda Benzerliklerinin Çok Değişkenli Analizler ile İncelenmesi, *İstatistikçiler Dergisi*, 57-68.
- Lorcu, F. ve Bolat, B.A. (2009). Yaşlara Göre Ölüm Oranları İle Sosyo-Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38, 2, 124-133.
- Lucar, R. (1993). *Making a Miracle*, *Econometrics*, Vol:61(2), pp:251-272.
- Maslow, A., H. (1954). *Motivation and Personality (3rd)*, Longman, New York.
- Mercer, C. (2002). NGOs, Civil Society and Democratization: A Critical Review of the Literature, *Progress in Development Studies*, vol:2(1), pp: 5-22.
- Mevlana Kalkınma Ajansı, (2011). *Konya Karaman İlçeleri Sosyal Gelişmişlik Endeksi, Bölgesel Araştırma Raporları Serisi*, 2.
- Meydan, M.C. (2011). *Girişimciliğin Ölçülmesi: Türkiye İçin Bölgesel Girişimcilik Endeksi Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.

- Oakley, P. ve Garforth, C. (1985). Guide to extension training, FAO Training Series, No: 11, FAO, Roma, İtalya.
- OECD. (2011). Working Party on Territorial Indicators/A Composite Index For Monitoring Regional Development in OECD Regions.
- OECD. (2013). Better Life Index: Country Reports.
- Öncel, A. ve Şimşek, S. (2011). Türkiye’de Bölgelerarası Kaynak Kullanım Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile İncelenmesi, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37, 87-119.
- Öz, B. Taban, S. ve Kar, M. (2008). Kümeleme Analizi ile Türkiye be AB Ülkelerinin Beşeri Sermaye Göstergeleri Açısından Karşılaştırılması, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 1, 1-30.
- Özceylan, D. ve Coşkun, E. (2012). Türkiye’deki İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyleri Ve Afetlerden Sosyal ve Ekonomik Zarar Görebilirlikleri Arasındaki İlişki, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 41, 1, 31-46.
- Özdemir, A. İ. ve Altıparmak, A. (2005). Sosyo-Ekonomik Göstergeler Açısından İllerin Gelişmişlik Düzeyinin Karşılaştırmalı Analizi, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24, 97-110.
- Özgür, E. ve Güler, H. (2003). 1. Düzeydeki 12 İstatistik Bölgenin Gelişmişlik Durumlarının Faktör Analiziyle İncelenmesi, 77-88.
- Öztürk, N. ve Göktolga, Z.G. (2010). Yoksulluk ve Gelir Bölüşümünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler, Bütçe Dünyası Dergisi, 34, 3-25.
- Pelling, M., Özerdem, A. ve Barakat, S. (2002). The Macro-Economic Impact of Disasters, Progress in Development Studies, 2(4), pp:283-305.
- Puga, D. ve Venables, A.J. (1998). Agglomeration and Economic Development: Import Substitution vs. Trade Liberalisation, Centre for Economic Performance, Discussion Paper No. 377, London.
- Rapley, J. (2001). Convergence: Myths and Realities, Progress in Development Studies, vol:1(4), pp:295-308.
- Rutten, R. ve Boekema F. (2007). Regional social capital: Embeddedness, innovation networks and regional economic development, Technological Forecasting & Social Change, vol: 74, pp:1834–1846.
- Saatçioğlu, C. ve Karaca, O. (2013). Ulaştırma Altyapısı ve Bölgesel Gelir Farklılıkları: Türkiye İçin Ampirik Bir Analizi, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 1, 1, 1-11.
- Sánchez-Domínguez, A. ve Ruiz-Martos, M. (2014). A Progressive Approach to the Measurement of Regional Performance in The European Union.
- Sandal, E.K. Karabulut, M. ve Gürbüz, M. (2005). Sosyo-Ekonomik Kriterler Bakımından Türkiye’nin Konumu ve Avrupa Birliği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15, 1, 1-14.
- Saraç, H. Bölükbaşı, Ö.M. ve Sivri, U. (2013). Rize İlinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyinin İncelenmesi, II. Rize Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mayıs, Rize, 372-383.
- Seers, D. (1979). The Meaning of Development, with a Postscript, In Seers, Nafziger, Cruise O’Brien, & Bernstein, pp. 9-30.
- Sen, A. (1982). Poverty and Famines: An Essay on Entitlements and Deprivation, Oxford.
- Sökmen, A. (2014). Sosyal Gelişme Endeksi Türkiye İçin Ne İfade Ediyor?, Tepav.
- Şahin, M. ve Hamarat, B. (2002). G10 – Avrupa Birliği ve OECD Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Benzerliklerinin Fuzzy Kümeleme Analizi ile Belirlenmesi.
- Şener, Ü. Koyuncu, E. Koroğlu, T. ve Gültaşlı, M. (2014). Sosyoekonomik Haritalama Kentin Sosyal Yapısını Anlamak ve Görselleştirmek, Katılımcılık Rehberleri No 34.
- Tekeli, İ., Güler, Ç., Vazioğlu, S., Algan, N. ve Dündar, A.K., 2003. Yaşam Kalitesi Göstergeleri, Türkiye İçin Bir Veri Sistemi Önerisi, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, 6, Tübitak Matbaası, Ankara.
- Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, 2, 116-127.
- UNDP, 1995. Human Development Report.
- UNDP, 1997. Human Development Report.
- UNDP, 2010. Human Development Report.
- UNDP, 2014. Human Development Report.
- United National. (2014). The Millennium Development Goals Report-2014, Newyork.
- Urfaloğlu, F. Seyfullahoğulları A. (2004). İllerin Bazı Sosyo-Ekonomik Kriterler Altında Gelişmişlik Sınıflaması, Marmara Üniversitesi I.I.B.F. Dergisi, 19, 1, 209-232.
- URL-1: <http://www.illeridaresi.gov.tr/İller/İllericerik.aspx?icerik=242>, Öncelikli Yaşam Kalitesi Göstergeleri, 2014.
- Yakar, M. (2013). Türkiye’de İller Arası Net Göçlerle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Arasındaki İlişkinin Coğrafi Ağırlıklı Regresyon ile Analizi, Ege Coğrafya Dergisi, 22, 1 27-53.
- Yakar, M. Saraçlı, S. Yazıcı, H. (2010). Afyonkarahisar İlinde İller Arası Göçlerin Gelişmişlik Endeksleriyle Analizi, Doğu Coğrafya Dergisi, 24, 255-272.
- Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E. ve Özsan, M.E. (2012). Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?, Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz, Sis Matbaacılık, İstanbul.
- Yılancı, V. (2010). Bulanık Kümeleme Analizi ile Türkiye’deki İllerin Sosyoekonomik Açısından Sınıflandırılması, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15, 3, 453-470.
- Yılmaz, Ü. (2011). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Faktör Analizi ve Kümeleme Analizi ile İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Zeybek, H. İ. (2006). Sosyo-Ekonomik Kriterlere Göre Samsun İlinin Karadeniz Coğrafi Bölgesi ve Türkiye’deki Yeri, 503-520.